

Canvi de cycle econòmic i mercat laboral¹

JAVIER ASENSIO

Departament d'Economia Aplicada (Universitat Autònoma de Barcelona) i Gabinet Tècnic de Programació (Ajuntament de Barcelona)

Tots els indicatius econòmics ens diuen que l'etapa de fort creixement experimentada fins fa poc ha arribat a la seva fi i que ens trobem en una situació de canvi de cycle econòmic. A parer de l'autor, ens trobem a les portes d'una situació econòmica complicada que en certa mesura és el resultat de l'excessiu recurs al deute amb el que s'ha finançat bona part del consum i de la inversió.

Aquest article resumeix els canvis recents operats a la conjuntura econòmica, identificant les alteracions provocades al mercat laboral.

A mitjans de l'any 2008 sembla evident que l'etapa de fort creixement que hem experimentat fins recentment ha arribat a la seva fi i ens trobem en una situació de canvi de cycle econòmic. Previsiblement, d'inici d'una etapa recessiva que pot ser més llarga del que voldríem. Tota anàlisi de les causes de la situació actual ha de partir de la identificació de les raons per les qual l'economia va créixer de forma tan intensa i duradora. Aquest article posa l'èmfasi en el paper dels tipus d'interès, el baix nivell dels quals durant molt temps ha constituït en certa mesura un 'xoc asimètric' positiu per a l'economia espanyola. Sense que el canvi de to de la política monetària sigui el responsable exclusiu de la situació actual, resulta evident que la pèrdua de la independència per la fixació dels tipus d'interès (i de canvi) es revela com una clara restricció imposada pel fet de pertànyer a la Unió Econòmica i Monetària europea. Tot i que els beneficis globals de compartir la moneda única amb els nostres principals socis comercials superen els costos d'aquest tipus de restriccions, situacions com l'actual posen de manifest que s'han de desenvolupar altres tipus de polítiques per tal de preparar l'economia pels canvis de cycle generats per excessius nivells d'endeutament. El fet de que aquestes alternatives no estiguin disponibles provoca que les perspectives a curt i mig termini, tant respecte a l'activitat econòmica com a l'ocupació, hagin de ser relativament pessimistes. Aquest article resumeix l'evidència sobre els canvis recents a la conjuntura econòmica, identificant els canvis que això ha provocat al mercat laboral.

L'economia espanyola ha experimentat, entre 1994 i 2007, una de les fases d'expansió més intenses de la seva història. Durant aquest període les taxes de creixement han superat de forma habitual el 3% i fins i tot han arribat al 5%

en el moment de màxima expansió. En la història recent, un període com aquest només seria comparable amb l'etapa de forta industrialització que es va produir al llarg dels anys 60.

Entre els diferents factors explicatius del creixement durant aquests anys destaca el paper que ha tingut l'abaratiment de l'accés al crèdit. A escala mundial, aquest període ha coincidit amb un desenvolupament dels mercats financers que ha estat paral·lel a una major internacionalització dels mateixos, la qual cosa ha facilitat l'augment generalitzat de la liquiditat. D'aquesta forma, els demanants de crèdit han pogut accedir a majors quantitats del mateix a preus més baixos. A Espanya, aquest procés ha coincidit amb el d'accés a la tercera etapa de la Unió Econòmica i Monetària, la qual implicava la substitució de les monedes nacionals per l'euro. L'efecte més rellevant d'això sobre la conjuntura econòmica va ser la ràpida disminució dels tipus d'interès des de nivells propers al 10% fins l'entorn del 3%. La renúncia a l'execució d'una política monetària pròpia va suposar la importació de credibilitat monetària, eliminant la prima de risc que han d'assumir els inversors en monedes subjectes a devaluacions habituals, com era el cas de la pesseta.

Cal recordar que malgrat la poca intensitat que en el seu moment va tenir el debat sobre els efectes econòmics de l'accés a l'euro, els principals arguments del mateix van fer referència al risc que suposaria la pèrdua dels instruments de política monetària i canviària per fer front a possibles xocs asimètrics negatius. Així, es temia que els costos generats per la impossibilitat de devaluar la moneda o de rebaixar els tipus d'interès en situacions de recessió fossin superiors als beneficis de disposar d'una moneda única. En realitat, durant aquests anys hem experimentat el que es pot

¹ Les opinions aquí expressades són únicament de l'autor i no tenen perquè ser compartides per cap de les institucions a les quals pertany.

qualificar de 'xoc asimètric positiu', donat que el nostre creixement s'ha beneficiat d'uns tipus d'interès molt més baixos dels que hauríem pogut mantenir amb una moneda pròpia. A més, el fet de que les principals economies de la zona euro (principalment Alemanya, però també França o Itàlia) hagin patit un relatiu estancament durant aquest període ha afavorit que la pròpia política monetària del Banc Central Europeu hagi estat fins recentment relativament expansiva.

Els efectes dels baixos tipus d'interès han estat molt perceptibles en dos aspectes fonamentals de l'economia espanyola. En primer lloc, han reduït notablement el cost del servei del deute públic. Tot i que l'endeutament públic es va contenir durant el període de convergència principalment gràcies als ingressos generats per la privatització d'empreses públiques, la reducció dels tipus d'interès ha reduït aproximadament a la meitat el cost del deute existent. Paral·lelament, el creixement dels ingressos públics a l'etapa expansiva ha permès que, per primer cop des que té un paper econòmic rellevant, el sector públic hagi mostrat els darrers anys un superàvit als seus comptes. El segon efecte fa referència al paper que la major facilitat d'accés al crèdit amb costos més reduïts ha tingut com incentivador dels processos d'inversió en bens de capital i de consum duradors. Clarament, el sector més beneficiat per aquest efecte ha estat el de la construcció, el valor afegit brut del qual ha crescut un 80% en termes reals des de 1995. Durant el mateix període el creixement acumulat del PIB ha estat del 54%.

Aquesta etapa de creixement ha tingut impactes molt notables sobre el mercat laboral. L'expansió ha provocat una forta demanda de treball i ha generat canvis molt importants en l'estructura de l'ocupació. Cal recordar que en el pitjor moment de la crisi de 1992-1993 la taxa d'atur va arribar al 24%, la més elevada des de que disposem d'estadístiques fiables. L'any 1998 encara es trobava al 19%, però el 2001 havia baixat fins l'11% (tot i el canvi de definició estadística de l'atur a començaments d'aquell any, que explicaria entre 2 i 3 punts de la caiguda). El valor mínim es va assolir al segon trimestre de 2007, amb una taxa del 7,95%.

Tan espectacular com la reducció de l'atur han estat els increments de les taxes d'activitat i d'ocupació. El percentatge de la població en edat de treballar que participa activament al mercat laboral ha passat del 50% a pràcticament el 60%, mentre que la taxa d'ocupació ha crescut en 15 punts. Com a resultat d'aquests

increments, s'ha produït una notable convergència amb els valors mitjans europeus, dels quals tradicionalment havíem estat molt allunyats.

El creixement més elevat de la demanda de treball respecte a la capacitat de la població activa per suplir-la ha provocat que al llarg d'aquest procés de creixement Espanya s'hagi convertit per primera vegada en un país receptor d'immigració per motius laborals, la qual cosa suposa un fenomen completament nou en termes històrics. Tot i que les dades oficials no permeten aproximar-nos amb tota fiabilitat un fenomen on l'economia submergida és molt rellevant, les dades de l'Enquesta de Població Activa (EPA) mostren que hem passat d'un 0,69% d'ocupats estrangers el 1994 a un 13,68 % tretze anys més tard.

TAULA 1. Evolució del mercat laboral, 1995-2007

	1995	1998	2001	2004	2007
Taxa d'activitat	50,90	51,63	52,57	55,89	58,58
Taxa d'atur	23,49	19,41	10,94	11,50	8,47
Taxa d'ocupació	38,94	41,61	46,82	49,46	53,62
Ocupats estrangers	0,69	1,59	4,23	9,23	13,68

Totes les dades en percentatge.

Font: Encuesta de Población Activa (INE)

Entre els diferents factors explicatius del creixement durant aquests anys destaca el paper que ha tingut l'abaratiment de l'accés al crèdit. Hem experimentat el que es pot qualificar de 'xoc asimètric positiu', donat que el nostre creixement s'ha beneficiat d'uns tipus d'interès molt més baixos dels que hauríem pogut mantenir amb una moneda pròpia

L'elevada creació d'ocupació durant l'etapa expansiva és una relativa novetat a l'economia espanyola. En anteriors períodes de creixement, l'augment de l'ocupació havia estat molt inferior al de l'activitat econòmica. L'explicació d'aquest nou comportament són les reformes del mercat laboral que van tenir lloc a mitjans dels anys 80 i primers 90, quan aquest es va flexibilitzar, permetent-se la contractació de forma temporal. D'aquesta forma, les empreses van poder evitar els riscos que els hi generava la contractació indefinida. No obstant, l'excessiu recurs a les figures temporals ha tingut conseqüències molt negatives, com l'elevada rotació, la incertesa generada per l'elevada temporalitat i, indirectament, un menor grau de formació en el lloc de treball, la qual cosa afecta negativament a la productivitat. Dins del debat sobre la regulació de la temporalitat al mercat laboral, aquests problemes han de ser contraposats amb els als augments nets d'ocupació que el conjunt de l'economia ha estat capaç de generar durant aquests anys.

Si tenim en compte els diferents sectors d'activitat, el principal destí de la nova ocupació ha estat el sector de la construcció. Tal com es pot preveure durant una etapa en la que l'impuls al creixement ve donat per la inversió en nova capacitat productiva i en bens immobles, les activitats constructives han augmentat el seu pes en el PIB de forma notable. Donades les limitacions per incrementar la productivitat del treball en aquest sector, no pot sorprendre que el pes de l'ocupació s'hagi incrementat en una proporció similar.

Al contrari, la indústria manufacturera ha continuat perdent pes relatiu. En aquest cas es combinen dos elements de tipus estructural per explicar-ho. D'una banda, els increments de productivitat que en aquest cas sí que expliquen la possibilitat de generar el mateix valor afegit amb una contribució menor de la mà d'obra. D'altra, la deslocalització empresarial cap a països amb condicions més competitives per a determinades activitats manufactureres en les quals fins els anys 90 havíem estat molt especialitzats, com el tèxtil. L'obertura al comerç internacional, fenomen que genera importants beneficis per al conjunt de consumidors per l'accés a productes amb millor relació qualitat/preu, és compatible amb les pèrdues experimentades pels treballadors dels sectors més afectats per la manca de competitivitat relativa de les indústries locals.

El creixement de l'ocupació durant aquest període no ha estat homogeni territorialment. A algunes comunitats, com Múrcia o Balears l'ocupació s'ha doblat entre 1994 i 1997, mentre que a Astúries o a Castella i Lleó ha crescut aproximadament un terç. Catalunya es troba molt propera a la mitjana espanyola, amb un creixement de dos terços.

L'anàlisi de la contribució del sector de la construcció al total de l'ocupació generada per comunitats mostra alguns aspectes coherents amb el paper que ha tingut el sector de la construcció com a impulsor del creixement econòmic. A les comunitats on el creixement global de l'ocupació ha estat més intens (com Múrcia, Balears o Canàries, on en aquest període el nombre d'ocupats s'ha doblat), la contribució de la construcció es troba per sobre de la mitjana. Altres casos de fort creixement amb contribucions intenses de la construcció serien Andalusia i la Comunitat Valenciana. En canvi, comunitats com Catalunya, País Basc, Madrid o Extremadura, mostren increments de l'ocupació no tan intensos i contribucions de la construcció per sota de la mitjana nacional. Més avall, en analitzar les circumstàncies del canvi de cicle es comentarà com respon a la nova situació el mercat de treball de cada comunitat.

TAULA 2. Evolució de l'estructura econòmica. (Estructura percentual del VAB)

	1995	1998	2001	2004	2007
Agricultura	4,5%	4,9%	4,3%	3,6%	2,9%
Energia	3,9%	3,2%	2,7%	2,7%	2,5%
Indústria	18,0%	18,5%	17,6%	15,8%	15,0%
Construcció	7,5%	7,3%	8,9%	10,6%	12,3%
Serveis	66,1%	66,0%	66,6%	67,3%	67,3%

Font: Elaboració pròpia a partir de Contabilidad Nacional Trimestra (INE).

TAULA 3. Evolució de l'ocupació per sectors. (Percentatges sobre el total d'ocupats)

	1995	1998	2001	2004	2007
Agricultura	8,8%	7,8%	6,5%	5,5%	4,5%
Indústria	20,6%	20,6%	19,7%	17,9%	16,0%
Construcció	9,5%	10,0%	11,6%	12,5%	13,3%
Serveis	61,0%	61,7%	62,2%	64,1%	66,2%

Font: Encuesta de Población Activa (INE).

TAULA 4. Variació de l'ocupació i contribució de la construcció per Comunitats Autònomes

	Ocupats 2007	Creixement ocupació 1994-2007	Contribució construcció 1994-2007	Variació ocupació 2007-2008
Catalunya	3.511	65,2%	19,0%	-5,2%
Andalusia	3.219	84,2%	22,1%	-12,9%
Madrid	3.053	84,3%	13,0%	-3,7%
Com.Valenciana	2.221	80,9%	23,4%	-11,5%
Galícia	1.193	26,8%	20,8%	-6,4%
Castella i Lleó	1.073	35,5%	16,5%	-8,4%
País Basc	991	43,1%	12,6%	-4,7%
Canàries	915	96,2%	22,6%	-22,4%
Castella - La Manxa	843	65,0%	23,4%	-4,7%
Múrcia	633	100,4%	23,7%	-16,2%
Aragó	611	50,1%	19,4%	1,0%
Balears	508	100,9%	20,8%	1,0%
Astúries	433	31,6%	23,6%	7,6%
Extremadura	413	44,3%	16,9%	-3,1%
Navarra	290	59,7%	16,3%	-7,9%
Cantàbria	258	63,3%	19,4%	0,0%
La Rioja	146	74,9%	16,7%	8,9%
Espanya	20.356	66,7%	19,4%	-7,9%

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de EPA (INE)

Un procés de creixement com el que s'ha descrit als paràgrafs anteriors no es podia mantenir de forma indefinida. Es tracta d'un model recolzat en el recurs a l'endeutament, el qual ha servit per finançar processos d'inversió principalment immobiliària, sense que hi hagués garanties de que la demanda futura pogués ser suficient per a consumir els bens d'equipament i habitatges construïts. Aquest endeutament ha donat lloc a un creixent dèficit exterior, que reflecteix el crèdit que la resta del món concedia anualment al conjunt de l'economia espanyola. Tot i que, com ja s'ha dit, el sector públic va reduir el seu deute, el sector privat, tant empreses no financeres com famílies, en va recórrer de forma creixent.

La insostenibilitat del model de creixement es posa de manifest en el fet que durant molts més anys del que seria raonable, les taxes d'inflació van superar els tipus d'interès nominals, la qual cosa dona lloc a l'existència de tipus d'interès reals negatius. En aquestes situacions, els propi sistema de preus incentiva processos especulatiu consistents en adquirir bens recurrent al deute per tal de revendre'ls amb un guany que permet pagar el cost del capital amb escreix. Aquest tipus d'activitats d'intermediació, de caire purament especulatiu, no afavoreixen en res l'activitat productiva, però poden ser

molt lucratives. El sector immobiliari, amb taxes d'inflació molt més elevades que les del conjunt de l'economia, ha estat el destinatari principal d'aquestes activitats.

L'excessiva contractació temporal ha tingut conseqüències molt negatives, com l'elevada rotació, la incertesa generada i, indirectament, un menor grau de formació en el lloc de treball, la qual cosa afecta negativament a la productivitat

Tothom era més o menys conscient de que aquesta situació era insostenible. La pregunta clau era fins a quan es perllongarien les elevades taxes de creixement. Tot i que alguns signes d'alentiment s'havien pogut observar des de l'any 2006, la fi de l'expansió es pot datar de forma sobtada en el 9 d'agost de 2007, quan els mercats financers internacionals van patir una crisi de liquiditat. De fet, l'etapa d'elevada liquiditat, baixos tipus d'interès i recurs elevat al crèdit havia caracteritzat el creixement de bona part del món occidental, no només de l'economia espanyola. Quan, degut als dubtes generats pel valor dels títols financers lligats a les hipoteques nord-americanes menys solvents, el conjunt del sistema financer internacional va ser conscient dels elevats riscos que estava assumint, la bombolla sobre la qual havíem viscut va començar a desinflar-se amb rapidesa.

En situacions de canvi de cicle, els mateixos fenòmens que en l'etapa expansiva contribuïen a explicar el

creixement excessiu de l'activitat i de la demanda ara expliquen la raó per la que la davallada és més intensa del que objectivament semblaria raonable. Quan arriben les notícies de que l'elevada liquiditat dels mercats ja no es pot donar per garantida, els inversors en actius immobiliaris que els van comprar per revendre'ls comencen a pensar que els preus de l'habitatge no creixeran més, o que el cost del seu endeutament augmentarà de forma excessiva, de forma que decideixen posar-los a la venda de forma simultània i provoquen la davallada dels preus que tant volien evitar. De la mateixa forma, quan els preus augmentaven, la demanda de nous inversors que se'n volien aprofitar contribuïa a nous augments de preus, de forma que les expectatives de creixement del valor s'autocomplien. En essència, el que està succeint no difereix en res dels fets que acompanyen l'esclat de qualsevol bombolla especulativa, ja sigui en actius com els habitatges, les accions o les tulipes.

Malauradament, no és previsible que el període d'estancament o recessió sigui breu, de forma que les anàlisis completes sobre les seves conseqüències es faran esperar. La raó per la qual no es pot confiar en què tornem ràpidament a etapes de creixement elevat és que l'instrument dels tipus de canvi que tradicionalment s'ha fet servir per superar situacions d'aquest tipus ara no està disponible a escala nacional, i en la seva absència hi ha malauradament poques coses que es puguin fer des de la política econòmica per provocar una superació ràpida de la situació actual. Aquesta anàlisi descarta la possibilitat que els responsables de la política monetària adoptin una posició expansiva, donat que això tornaria a reproduir els problemes apuntats prèviament, descontrolar la inflació i provocar una recessió més llarga, tal com vam aprendre als anys setanta. Per tant, és de preveure que la sortida de la situació a la que ens veiem abocats no sigui ràpida ni senzilla.

De la mateixa manera que el creixement econòmic va tenir efectes diferents a cada comunitat autònoma, el canvi de cicle també revela un impacte no homogeni. Tot i que encara és relativament d'hora per realitzar una anàlisi completa, les disponibles fins el segon trimestre de 2008 permeten descriure l'impacte que el canvi de cicle està tenint sobre el mercat laboral. La darrera

columna de la taula 4 mostra les variacions que han tingut lloc entre el segon trimestre de 2007 i el de 2008. Tal com cabria esperar donat el canvi de patró de creixement que s'ha descrit, s'observa que les comunitats on s'ha produït una reducció més intensa de l'ocupació

coincideixen amb aquelles on l'ocupació a la construcció havia estat més rellevant durant el període expansiu. Així, la destrucció d'ocupació està liderada per Canàries, Múrcia, Andalusia i Comunitat Valenciana, totes elles amb més d'un 10% de pèrdua d'ocupació en un any, i a on la construcció va suposar més de la cinquena part del total d'ocupació generada durant el període anterior.

Ens trobem, doncs, a les portes d'una situació econòmica complicada que en certa mesura és el resultat de l'excessiu recurs al deute amb el que s'ha finançat bona part del consum i de la inversió. Els efectes sobre el mercat laboral mostren que els principals impactes es produeixen a les comunitats autònomes que més depenen del sector de la construcció. ■

En essència, el que està succeint no difereix en res dels fets que acompanyen l'esclat de qualsevol bombolla especulativa, ja sigui en actius com els habitatges, les accions o les tulipes

Ens trobem a les portes d'una situació econòmica complicada que en certa mesura és el resultat de l'excessiu recurs al deute amb el que s'ha finançat bona part del consum i de la inversió